

תגובת ההיסטוריונים של יד ושם

להצהרה המשותפת של ממשלות פולין וישראל

בנוגע לתיקון מיום 26 בינואר 2018 לחוק "המכון לזיכרון לאומי" של פולין

פרופ' דן מכמן, פרופ' חוי דרייפוס, ד"ר דוד זילברקלנג

הפרסום ב-27 ביוני 2018 בדבר כוונתה של ממשלת פולין לתקן את החוק השנוי במחלוקת עורר תקוות כי מדובר בהתפתחות חיובית וצעד בכיוון הנכון. אך עיון בהצהרה המשותפת של ממשלות פולין וישראל מעלה שאלות רבות הן ביחס לחוק כפי שאושר הן ביחס לקביעות הנוגעות בהיבטים ההיסטוריים שהוצגו בהצהרה עצמה. בדיקה מעמיקה של נוסח הדברים מעלה כי התיקון לחוק כפי שהתקבל (ולא "ביטול החוק", כפי שהדבר הוכתר בשוגג), אינו משנה את מהותו של החוק. זאת ועוד, ההצהרה המשותפת עצמה כוללת טעויות היסטוריות.

"חוק המכון לזיכרון לאומי – הוועדה לתביעת פשעים שבוצעו כנגד האומה הפולנית" נחקק בפולין בשנת 1998. בבסיסו עמדה השאיפה למנוע הכחשה של פשעים שביצעו גרמניה הנאצית וברית המועצות כלפי אזרחי פולין מפרוץ מלחמת העולם השנייה (1 בספטמבר 1939) ועד לסיום השלטון הקומוניסטי בפולין (דצמבר 1989). על-פי הוראת החוק הוקם "המכון לזיכרון לאומי" (IPN) והופקד על תיעוד פשעים אלו ועל חקירתם וגם ניתנו לו סמכויות תביעה מסוימות.

ב-26 בינואר 2018, ערב יום הזיכרון הבינלאומי לשואה, העבירה ממשלת פולין בהליך בזק שורה של תוספות ותיקונים לחוק המקורי, והן אושרו הן בסיים ובסנאט והן עלידי נשיא פולין. תוספות ותיקונים אלו יצרו מחאה כלל עולמית – בתוך פולין ומחוצה לה – ונתפסו בעיני רבים ככאלו שיביאו לפגיעה ממשית בזיכרון השואה ומחקרה.

התיקונים שעוררו את מרב הביקורת היו הסעיפים a55 ו-b55, אשר הגדירו כעבירה פלילית שדינה מאסר עד שלוש שנים כל אמירה פומבית "בניגוד לעובדות" לפיה המדינה הפולנית או האומה הפולנית היו אחראיות "לפשעים הנאציים שביצע הרייך השלישי" או שותפות באחריות לפשעים אלה; כלומר: לרדיפות ולרציחות שבוצעו בתקופת השואה. עם זאת, סעיפים אלו החרגו מענישה חוקרים ואמנים – אם יתבטאו באופן דומה מתוקף עבודתם המדעית או האומנותית. במסגרת ההצהרה המשותפת הכריזו ממשלות פולין וישראל על מחיקת פסקאות אלו מהתיקון לחוק. ברם יתרת התיקון, שנוסחה כבר בינואר 2018, נשארה על כנה ואושרה, ולכך משמעות כבדת משקל:

א. במסגרת התיקון התווסף לתפקידו היסודיים של "המכון לזיכרון לאומי" תחום אחריות חדש והוא "הגנה על שמה [הטוב] של הרפובליקה הפולנית והמדינה הפולנית". בכך הוטל על "המכון לזיכרון לאומי" התפקיד של מעקב אחר התבטאויות ביקורתיות, ודאגה להצגה חיובית של העם הפולני.

סעיפים נוספים בתיקון לחוק כפי שאושר מאפשרים הגשת תלונות הן עלידי "המכון לזיכרון לאומי" הן עלידי ארגונים לא ממשלתיים (NGO's) על בסיס פגיעה ב"שמה הטוב של פולין" – מושג חדש ואמורפי לחלוטין. בשונה מההליך הפלילי שבוטל, תביעות אלו תהיינה במסגרת הליך אזרחי ותאפשרנה לקנוס את העבריינים בקנסות כספיים. חשוב לדעת כי על-פי כללי הדין האזרחי בפולין מוטלת חובת ההוכחה על הנתבע ולא על

התובע. מכך נובע שמי שכנגדם תוגש תלונה, יצטרכו לגייס משאבים כספיים כדי להגן על עצמם בבית המשפט ולהוכיח כי מעשיהם לא פגעו ב"שמה הטוב של פולין" על-פי הגדרות "המכון לזיכרון לאומי". זאת ועוד, ביטול הסעיפים 55 a ו-57 b על כל מרכיביהם מאפשר לתבוע בגין פגיעה-כביכול ב"שמה הטוב של האומה הפולנית" גם אם הפגיעה לא נעשתה "בפומבי" ו"בניגוד לעובדות", וגם אם תוכנה לא ייחס לעם הפולני או לאומה הפולנית אחריות או שותפות לאחריות לפשעים שביצעה גרמניה הנאצית. לפי הבנתנו, משמעות הדבר היא כי מעתה גם אמירות שאינן פומביות, שאינן מנוגדות לעובדות (יהיה מי שיהיה שיקבע אותן), ושאין מתייחסות בהכרח לאומה הפולנית ו/או לעם הפולני – תהיינה בנות תביעה. יתרה מזאת, ביטול סעיפים אלו גם מחק את החרגתם של אמנים וחוקרים מתביעות אפשריות ומענישה עתידית. וכך, גם אמירה מבוססת של חוקר יסודי, עלולה להתפס על-ידי מאן דהוא כפגיעה בשמה הטוב של פולין, ולהציב את החוקר בפני איום של תשלום קנסות כספיים. אכן, בהצהרה המשותפת של ראשי הממשלות נאמר כי מובטח חופש ביטוי בתחום חקר השואה על כל היבטיה ולא יינקטו אמצעים משפטיים; ואולם, לפי שעה אין ביטוי להבטחה זאת בלשון התיקון לחוק כפי שאושר. משום כך, החוק ותיקונו מאפשרים עדיין פגיעה ממשית במחקר החופשי ובזיכרון ההיסטורי של השואה בכלל ושל יהודי פולין בפרט.

לפיכך, על פי הבנתנו, הנוסח הקיים עדיין מתיר פגיעה בחוקרים, בסטודנטים, במורים, בעיתונאים, בפוליטיקאים, במדריכי תיירים ובעובדי אתרי הנצחה. אין זו דאגה חסרת בסיס: מר ירוסלב קצ'ינסקי, מי שעומד בפועל בראש מפלגת החוק והצדק, אמר בתוך כך כי על-ידי אישור נוסח החוק המתוקן "פתחנו את הדרך למתקפה נגד השמצה". ייתכן שכבר בעתיד הקרוב ימצאו את עצמם אנשים רבים חשופים לתביעות אזרחיות בשל מימוש זכותם לחופש הדיבור וחופש אקדמי בכל הקשור לשואה. משום כך נוסח החוק ותיקונו במצבם הנוכחי מייצרים הלכה למעשה אווירה של הפחדה, שתניא אנשים מראש מנגיעה בשאלות רגישות, שאלות שהן לחם חוקו של כל עוסק בשואה.

עמדתנו העקרונית הייתה ונותרה כי כל ניסיון לקבוע את גבולות השיח האקדמי והציבורי ואת כיוונו על-ידי חקיקה וענישה הוא פסול מיסודו, ומהווה פגיעה ממשית במחקר השואה כמו גם בזיכרונה והנצחתה.

עיון בנוסח ההצהרה של ממשלות פולין וישראל כפי שפורסמה ב-27 ביוני 2018, מעלה שורה של אמירות בעייתיות אשר סותרות את הידע ההיסטורי הקיים והמקובל בתחום. להלן כמה מן הבעיות שיש בהצהרה:

א. בנוסח ההצהרה נאמר כי: "ממשלת פולין הגולה בתקופת המלחמה ניסתה לעצור את הפעולות האלה [פעולות ההשמדה] של הנאצים באמצעות העלאת המודעות בקרב בנות הברית המערביות לרצח השיטתי של יהודי פולין".

אמירה זו אינה תואמת את המידע ההיסטורי הקיים. ממשלת פולין בגולה, שמושבה היה בלונדון, וה"דלגטורה" (Delegatura, נציגות של ממשלה זו בפולין הכבושה) לא פעלו בנחרצות לאורך ימי הכיבוש למען אזרחיה היהודים של פולין, אף-על-פי שבשנות המלחמה הועברו לידי הממשלה ידיעות רבות ומוסמכות על אסונם של יהודי פולין. רק במקרים מעטים התבטאה הממשלה

במוצהר ובבירור בנוגע לרצח יהודי פולין: במחצית שנת 1942 פרסמה ממשלת פולין בגולה את דוח הבונד – דוח שיטתי, מפורט וחד־משמעי ששטח את התוכנית הגרמנית לרצח כלל היהודים; ב־10 בדצמבר הקריא שר החוץ של ממשלת פולין בגולה מסמך מפורט על "הרצח השיטתי של היהודים בפולין הכבושה עלידי הגרמנים", שהוביל להצהרה המשותפת והחשובה של בעלות הברית ביחס לשואת יהודי אירופה (17 בדצמבר 1942). בה בעת ממשלת פולין בגולה, שבקרב חבריה היו חילוקי דעות ביחס לנושא היהודי, לא העמידה את רצח היהודים בראש מעייניה, והפיצה את המידע על אודות רצח היהודים אל מול בעלות הברית בעיקר במקרים שבהם האמינה כי העיסוק בכך יעלה את קרנה בעיני בעלות הברית המערביות (בראש וראשונה ארצות־הברית) ויסייע לה בתביעותיה בנוגע להסדרי הגבול שייקבעו בסיום המלחמה.

יתרה מכך, נציגי ה"דלגטורה" ביקרו בחריפות מקצת הפעולות שנקטה ממשלתה בלונדון, וטענו כי הן גינוי האנטישמיות, אשר הייתה תופעה רווחת בפולין הכבושה ושורשיה עוד בתקופה שקדמה לכיבוש, הן ההצהרות של הממשלה בלונדון באשר לזכותם של היהודים לחיות בפולין המשוחררת והעצמאית שתקום לאחר המלחמה מתקבלים בעוינות רבה בקרב האוכלוסייה בפולין הכבושה. אין ספק כי ממשלת פולין בגולה ונציגיה בדלגטורה פעלו באומץ בתקופת מלחמת העולם השנייה למען קידום וייצוגם של אזרחי המדינה הכבושה וכדי להגן עליהם במידת האפשר מפני השלטון הגרמני האכזרי, אשר ביתר את פולין וביטל את קיומה כיחידה מדינית. בה בעת, תושביה היהודים של פולין, לא נתפסו כאזרחים של המדינה הפולנית, לא שכן כחלק אינטגרלי מהעם הפולני.

ב. בנוסח ההצהרה נאמר כי: "אנו מכירים ומוקיעים כל מקרה של התאכזרות כלפי יהודים עלידי פולנים במהלך מלחמת העולם השנייה. אנו זוכרים בכבוד את מעשי הגבורה של פולנים רבים, בייחוד חסידי אומות עולם, שסיכנו את חייהם למען הצלת יהודים נוסח ההצהרה מדבר על "כל מקרה של התאכזרות כלפי יהודים עלידי פולנים".

ההצהרה המשותפת אמנם אינה מציינת במפורש אם מקרים אלו היו רבים או מעטים, אבל היא בהחלט מדגישה את "מעשי הגבורה של פולנים רבים". כלומר, מקרי הסיוע שהוגשו ליהודים מוצגים כתופעה רווחת, לעומת מעשי הפגיעה בהם, שמן הדברים משתמע שהיו מעטים. המחקר ההיסטורי של שלושת העשורים האחרונים מציג תמונה שונה מאוד: סיוע של פולנים ליהודים בתקופת השואה היה תופעה נדירה באופן יחסי; פגיעה בהם ואף רציחתם הייתה תופעה רווחת. המחקר העדכני קובע כי עשרות אלפים לפחות ואולי אף מאות אלפי יהודים פולנים נספו בתקופת המלחמה בשל פעולות של שכניהם הפולנים. לפיכך, מעורבותם של פולנים ברדיפת היהודים לא הייתה שולית כלל ועיקר. היו אלו פולנים שרצחו את יהודי מחוז לומז'ה (בידובנה, ברדז'ילוב, בוונסוש ועוד); היו אלו פולנים שרצחו את שרידי יהודי פולין בקיילצה לאחר השואה (בשנת 1946) ובמקומות נוספים; והיו אלה שוטרים לא מעטים מן המשטרה הפולנית ("הכחולה" כפי שכונתה) שהיו מעורבים ברצח יהודים. יתרה מכך, לא ניתן להגביל את המעורבות של פולנים באסונם של היהודים מבחינה גיאוגרפית (מחוז לומז'ה) או מבחינה כרונולוגית (סוף המלחמה), ואף אי־אפשר לתחם אותה למגזרים חברתיים מסוימים. מחקר עדכני הראה כי מאות אלפי יהודים שניסו להימלט מהרצחנות הנאצית, בייחוד בתקופת יישום "הפתרון הסופי", חיפשו מפלט בעיקר בקרב האוכלוסייה הפולנית, ואולם מרביתם נתגלו ונרצחו: היו שנתפסו עלידי הגרמנים; אך רובם אבד בשל פעולות ישירות ועקיפות של פולנים, שרצחו אותם או הסגירו אותם לרוצחיהם. וכך, חלקים נרחבים מהחברה הפולנית היו שותפים לרצח היהודים לאורך כל שנות המלחמה, וחלקים

נרחבים אף יותר שיפרו את מעמדם ואף התעשרו מ"היעלמותם" של היהודים. הרווח הכלכלי ממותם של היהודים ואפשרויות השוד שלהם היו מניע חשוב בהתגייסות של פולנים כנגד שכניהם היהודים.

למעשה, אפילו פולנים שניסו לעזור ליהודים הנרדפים פחדו משכניהם הפולנים לא פחות מאשר חששו מהכובש הגרמני. אמת, רק מיעוט קטן של יהודים נמלטים זכה לפגוש בחסידי אומות העולם אצילי הנפש, אך 6,863 חסידי אומות העולם הפולנים שבהם הכירו יד ושם ומדינת ישראל, היו מיעוט קטן ומרשים. בייחוד בפולין סיכנו אנשים אלה את כל היקר להם כדי להושיט יד ליהודים הנרדפים, והיו בהם גם מי ששילמו על כך בחייהם. העם היהודי הקים ביוזמתו מפעל יחיד במינו בתולדות מפעלי הזיכרון הלאומיים לקטסטרופות בעידן המודרני, ופועל במשך שנים להכרה בהם ולהוקרה שלהם ושל מעשיהם. הניסיון להאדיר את הסיוע שהוגש ליהודים ולהציג אותו כתופעה רווחת כמו גם הניסיון למזער את חלקם של הפולנים ברדיפת היהודים, הוא אפוא לא רק פגיעה באמת ההיסטורית, אלא אף בזיכרון גבורתם של חסידי אומות העולם.

ג. בנוסח ההצהרה נאמר כי: "העובדה המצערת היא שאנשים מסוימים, ללא קשר למוצאם, דתם או השקפת עולמם, חשפו את הצד האפל ביותר שלהם בתקופה זו".

אמירה זו מנסה באופן פסול לנתק את אסונם של היהודים מההקשר ההיסטורי הקונקרטי ומהמציאות שהתקיימה בפולין הכבושה בימי המלחמה – ומכוונת לשני כיוונים שונים ומקוממים: האחד, הכנסה בסל אחד של פושעים גדולים וקטנים, רבים ומעטים, מתנדבים להרשיע וכפויים באימי מוות לשתף פעולה – ברוח הדברים שאמר ראש ממשלת פולין מר מטאוש מורבייצקי (17 בפברואר 2018): היו "פושעים פולנים כפי שהיו פושעים יהודים ופושעים רוסים ואוקראינים, לא רק גרמנים". כלומר, גם יהודים ביטאו "את הצד האפל ביותר שלהם בתקופה זו"; והכיוון השני, הרחקת אותם צדדים אפלים עמומים מההווייה הפולנית הקונקרטית. אין ספק כי בתקופת מלחמת העולם השנייה היו יהודים ששימשו את הגרמנים ובהם חברי יודנרטים, אנשי משטרה יהודית וקאפואים. על-אף רגישות התופעה, היא ידועה היטב ואף נחקרה לעומק ובאומץ כבר בשנים הראשונות לאחר המלחמה. הדיון עסק הן בבחינת התנאים שנכפו עליהם במסגרת רדיפות היהודים, הן בבחינה המוסרית. העיסוק ב"אזור אפור" זה – כדברי פרימו לוי, מעולם לא היה טאבו במחקר או בשיח על השואה ולא היה מי שהעלה על דעתו לחוקק חוק בנדון.

חשוב אולי הרבה יותר הוא עצם הדבר כי היקף שיתוף הפעולה מצד היהודים, כמו גם המניעים שעמדו בבסיסו, שונים תכלית שינוי מאלו שאפיינו את להיטותם של פולנים לא מעטים לסייע לגרמנים ברצח היהודים. בעוד ששותפות הפעולה מצד יהודים הייתה תופעה שולית בהיקפה – אף אם חשובה – היקף "הצדדים האפלים" של מגזרים שונים בחברה הפולנית ליהודים בימי המלחמה לא היה מבוטל כלל וכלל, ואפיון חלקים רבים בה. יתרה מכך, רוב היהודים ששיתפו פעולה עם הגרמנים – בגטאות ובמחנות – עשו זאת בתקווה להציל את נפשם, את חיי בני משפחתם או חלקים מקהילותיהם; כמעט תמיד סירוב לציית היה עולה (ואכן עלה במקרים רבים) בחייהם ובחיי היקרים להם. ברוב המכריע של המקרים, הפולנים ששיתפו פעולה עם הגרמנים לא עמדו בסכנת חיים, ולא פעם אף התנדבו ויצאו מגדרם כדי לסייע לגרמנים בציד היהודים. הניסיון

לרמוז על זהות כביכול בין "הצדדים האפלים" של יהודים לאלה של פולנים (וגרמנים!) הוא ביטוי נלוז לניסיון לטשטש את ההבדל שבין רוצחים מבחירה לבין נרדפים חסרי תקווה. זאת ועוד, השואה בפולין לא התרחשה בחלל ריק: אלה ש"חשפו את הצד האפל ביותר שלהם בתקופה זו" – בהקשר של החוק הספציפי שעומד על הפרק, חוק המבקש להיאבק במאשימי "האומה הפולנית" – לא היו אנשים חסרי זהות. היו אלו פולנים קתולים, ששיתפו פעולה עם הכובש הגרמני השנוא עליהם ברדיפת אזרחיה היהודים של פולין. הבנת המניעים שעמדו בבסיס היחס הנפוץ של עוינות ליהודים מצד הסביבה הפולנית הוא מהנושאים הסבוכים והטעונים במחקר. חוקרים אשר עסקו בסוגיה זו, עוד מימי הכיבוש הגרמני עצמו, הצביעו על מגוון רחב של גורמים ובכללם: אופי היחסים שנתהוו בין יהודים-פולנים לפולנים לא-יהודים במשך עשרות בשנים טרם המלחמה ובייחוד בשנים שבין שתי מלחמות העולם, קיומן של מגמות לאומיות ולאומניות פולניות, הייחוס של קומוניזם לכלל היהודים (הדימוי השלילי של "ז'ידוקומונה"), שנאת יהודים מסורתית כמו גם פחד מהכובש הגרמני ורדיפת בצע. נוסח ההצהרה מנסה לעמעם מציאות מורכבת ורצחנית זו, שמחייבת התמודדות לא פשוטה עם העבר.

ד. בנוסח ההצהרה נאמר כי: "אנו מכירים בעובדה שזרועות של המחתרת הפולנית, בהפעלה של ממשלת פולין הגולה, יצרו מנגנון של עזרה וסיוע שיטתיים לעם היהודי, ושבת המפשט של הממשלה הגולה מיצו את הדין עם פולנים ששיתפו פעולה עם רשויות הכיבוש הגרמני, כולל על הסגרת יהודים".

נוסח ההצהרה מנסה להשליך מפעילותו של ארגון ז'גוטה ("המועצה לעזרת יהודים"), שהיה ארגון חשוב אך קטן, על כלל החברה הפולנית ולייחס את מעשי הארגון המרשים הזה לכלל מוסדות המחתרת הפולנית. ארגון ז'גוטה היה מפעל הצלה מיוחד במינו, שבו השתתפו פולנים ויהודים גם יחד – תופעה ייחודית לכשעצמה בימי המלחמה. הוא הוקם בסוף שנת 1942 כדי לסייע ליהודים הפולנים הנרדפים. אמת, עד מועד זה נרצחו כבר מרבית יהודי פולין, אך מאות אלפים שנמלטו מידי הכובש הגרמני חיפשו מקלט בתוככי החברה הפולנית. את ז'גוטה הקימו אינטלקטואלים פולנים – חלקם אף אנטישמים – שהיו מעורבים בסיוע ליהודים באופן פרטי עוד קודם לכן. עם הקמת הארגון וקבלת תמיכת ממשלת פולין בגולה הורחבו אפשרויות הסיוע באופן ניכר: אלפי יהודים, ובכללם מאות ילדים יהודים, שרדו בזכות פעילות הארגון ובכללה: מתן תמיכה כספית, סיוע בתיעוד מזויף ועוד. אין ספק כי ז'גוטה היה מפעל הצלה יוצא דופן בכל רחבי אירופה הכבושה. יחד עם זאת, ובדומה לחסידי אומות עולם אחרים, גם חבריו – היהודים והפולנים – היו נתונים לסחטנות ונאלצו להסתיר את מעשיהם מהחברה הפולנית, שלא ראתה בעין יפה את הסיוע ליהודים.

יתרה מכך, עיון בתיעוד ראשוני ובמחקר הקיים המתבסס עליו מעלה כי חלקים ניכרים של המחתרות הפולניות לא רק שלא סייעו ליהודים, אלא אף היו מעורבים לא פעם באופן פעיל ברדיפתם. בתקופת מלחמת העולם השנייה פעלו בפולין הכבושה שתי מחתרות מרכזיות, ולצידם שורה של ארגונים מחתרתיים נוספים: הארמיה קריובה (Armia Krajowa, "צבא המולדת"), המחתרת הגדולה ביותר, אשר על-אף חילוקי דעות מסוימים הייתה מזוהה עם ממשלת פולין

בגולה, והארמיה לודובה (Armia Ludowa, "צבא העם"), מחתרת קטנה יותר בהיקפה, של חוגי השמאל ובעלת זיקה לרוסיה הסובייטית.

הארמיה קרובה, שמנתה בשיא כוחה מאות אלפים ואף קיבלה תמיכה כספית מממשלת פולין בגולה, הייתה בעלת אופי לאומני ובחלק ניכר ממנה אף אנטישמי. על־אף קיומם של מקרים מתועדים היטב שבהם חברי הארמיה לודובה פגעו ביהודים, מבין חברי המחותרות היו אלו בעיקר חברי הארמיה קרובה שרצחו יהודים. כלומר: לוחמי מחתרת פולנים, שהיו מוכנים להיאבק במסירות ובאומץ כנגד הכובש הגרמני, תרמו מצידם להיבט מסוים של המדיניות הנאצית בפולין הכבושה ולהצלחתו רחבת הממדים: רצח היהודים. מגמות אלו באות גם לידי ביטוי בדבריה של חסידת אומות העולם וחברת ארגון ז'גוטה אירנה סנדלר, כי בימי מלחמת העולם השנייה היה פשוט יותר להסתיר טנק מתחת לשטיח מלהחביא ילד יהודי בבית. יתרה מכך, לא רק שאף אחד מארגוני המחותרת הפולניים – בשונה ממה שאירע במספר ארצות אחרות – לא הגדיר את הסיוע ליהודים כחלק מהמאבק בכובש הגרמני, אלא שבלא מעט חוגים מחתרתיים המצב היה הפוך: רדיפת היהודים נתפסה כמעשה פטריוטי ראוי לשבח. הניסיון להציג את "המחותרת הפולנית" (כהכללה) כמי שסייעה ליהודים בתקופת השואה הוא אפוא עיוות ממשי של העובדות המתועדות. גם הניסיון להציג את הסגרת היהודים כפעולה שנשפטה בחומרה בבתי הדין המחותרתיים הוא הטיה. אלפי פולנים הועמדו לדין בבתי הדין המחותרתיים בתקופת מלחמת העולם השנייה בעוון פגיעה באינטרסים הלאומיים הפולניים; רק כ־150 פולנים נענשו על מעורבות ברדיפת היהודים, וגם במקרים אלו לעתים קרובות לא הייתה הפגיעה ביהודים הגורם המכריע בענישתם של משתפי הפעולה. הצבת פעולות הענישה של סחטנים (נקראו בפי כל "שמאלצובניקים") ומלשינים בהקשר ההיסטורי הראוי, מעידה למעשה כי רדיפת היהודים לא נתפסה כפגיעה באינטרסים הלאומיים הפולניים. אכן, אין ספק שמרבית הפולנים שנאו את הגרמנים שנאה יוקדת ופחדו מהם, אך בה בעת, רבים מהם – ובכללם גם ארגוני המחותרת – התבטאו באופן שראה בהיעלמות היהודים תוצאה חיובית של המלחמה.

משום כך, ניסוח ההצהרה נוגד את הממצאים ההיסטוריים: זרועות המחותרת הפולנית וממשלת פולין בגולה לא (!) יצרו מנגנון של עזרה וסיוע **שיטתיים** (!) לעם היהודי; בתי המשפט של הממשלה הגולה לא (!) מיצו את הדין עם פולנים שהיו מעורבים ברדיפת יהודים.

ה. בנוסח ההצהרה נאמר כי: "שתי הממשלות מגנות בתוקף את האנטישמיות על כל צורותיה ומביעות את מחויבותן להיאבק בכל ביטוייה. שתי הממשלות אף מביעות את התנגדותן לאנטי־פולניות ולכל סטריאוטיפ לאומי שלילי אחר."

נוסח ההצהרה יוצר השוואה מקוממת וחסרת כל בסיס בין אנטישמיות ואנטי־פולניות. אנטישמיות, שנאת ישראל בלבד, המודרני, היא תופעה – שעל־אף הוויכוחים האקדמיים הקיימים ביחס להגדרתה המדויקת – נוכחת, בעיקר בתולדות אירופה, מזה מאות רבות בשנים. ריבוי הדימויים השליליים של היהודים והיהדות שהתקיים במרחב גיאוגרפי עצום, בטווח כרונולוגי רחב ובמנעד חברתי מגוון – עמד וממשיך לעמוד במוקד המחקר. באופן דומה, גם תוצאותיו המעשיות של יחס שלילי זה הוא מושא מחקר מרכזי, אך אין ספק כי לאנטישמיות לגוניה היה מקום מרכזי בהיקף העצום של שואת יהודי אירופה: היא הניעה לא רק את מפעל ההשמדה הנאצי אלא גם הניעה בני עמים רבים אחרים להצטרף לפרויקט זה במידה רבה או מעטה.

אנטי־פולניות לעומת זאת, הוא מושג חדש יחסית ויש בעשורים האחרונים מי שמנסים להטמיע אותו כמושג מפתח בשיח הציבורי. משמעותו: קיים יחס עויין כלפי האומה הפולנית כקולקטיב ומיוחסות תכונות שליליות לפרטיה, והדבר – על־פי מקדמי המושג – נפוץ בעולם. לעתים משמש מושג זה לתיאור מתחים אתניים במהלך מלחמת העולם הראשונה, ועוד יותר מכך לתיאור שלהי מלחמת העולם השנייה, שעה שפולנים נרדפו ואף נרצחו. אך עיקר השימוש במושג נעשה לאחרונה בהקשר של השיח על חלקם של פולנים ברצח יהודים בתקופת השואה.

חשוב לדבר על דעות קדומות וסטראוטיפיים הקיימים ביחס לפולין; חשוב להצביע על קיום שלטון הכיבוש הגרמני־נאצי הדרקוני בפולין הכבושה בימי המלחמה; חובה לשרש את המושג המטעה והמוטעה מהיסוד של "מחנות השמדה פולניים". אך כינוי תופעות אלו כ"אנטי־פולניות" הוא אנכרוניסטי מהיסוד, ואין לו דבר במשותף עם האנטישמיות. העמדת האנטישמיות לצד האנטי־פולניות מצביעה על חוסר הבנה היסטורית של תופעת האנטישמיות, שורשיה ומאפייניה.

דוגמאות ספורות אלו, הן עיקר – אך לא כלל – העיוותים ההיסטוריים שהוצגו בהצהרה המשותפת. עיון מדוקדק בנוסח ההצהרה מעלה אפוא כי היא אינה מציגה כיאות הן את המציאות החוקית שנוצרה בפולין לאחר אישור התיקון לחוק, הן סוגיות מרכזיות בתולדות יהודי פולין בשואה. התייעוד הקיים והמחקר ההיסטורי המקיף שנעשה בתחום במשך עשרות רבות של שנים שומט את הקרקע מהיבטים רבים שפורסמו בהצהרה המשותפת. כמי שאמון על חקר השואה, הנצחתה וזיכרה, יד ושם מחויב להצביע על אי־דיוקים היסטוריים אלו, ולהתריע על הפגיעה הממשית בחופש הדיון על אודות השואה.

ליד ושם יחסי עבודה ארוכי שנים עם חוקרים, מוסדות וחוגים מגוונים בפולין, במחקר, בתייעוד, בהנצחה ובחינוך. אנו תומכים במאמצים הכנים להגיע לתמונה היסטורית אחראית של השואה, תוך התמודדות עם העבר על צלליו ואורותיו, כשם שהדבר נעשה בישראל ובארצות רבות אחרות באירופה. פולין אף משמשת כחברה ב"ברית הבינלאומית לזכרון השואה" (IHRA) ומחויבת משום כך לפעול למען שימור זיכרון השואה ומניעת עיוות עובדות השואה. הדרך הנכונה לתקן עיוותים היסטוריים ותפיסות היסטוריות שגויות היא באמצעות מחקר היסטורי אמין, שיח ציבורי פתוח ונטול לחצים ופעילות חינוכית שקולה ופתוחה. הניסיון לקבוע סייגים למחקר ההיסטורי ולהצביע על מסקנות אפריריות על־ידי התערבות חקיקתית, ועוד כזו המלווה בצעדים משפטיים שתפקידם להטיל מורא – נוגד גישה זו.

יד ושם ימשיך בשליחות שהוטלה עליו מאז הקמתו: קידום מחקר אחראי על־ידי מתן האפשרויות וסיפוק התנאים לחוקרים ולמחנכים בעולם ובישראל להתמודד ללא מגבלות עם האמת המורכבת של תקופת השואה, ובכלל זה היחסים בין פולנים לא־יהודים ויהודים־פולנים לפני תקופת השואה, במהלכה ואחריה.

פרופ' דן מכמן – ראש המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם, ראש הקתדרה על שם ג'ון ניימן לחקר השואה

פרופ' חוי דרייפוס – ראש המרכז לחקר השואה בפולין, המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם
ד"ר דוד זילברקלנג – חוקר בכיר, המכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם